

O'ZBEK VA INGLIZ XALQLARIDA PARALINGVISTIK VOSITALAR VA ULARNING TURLARI

Murodjonova Latofat Farhodjon qizi

FarDu Lingvistika: ingliz tili kafedrası magistranti

latofatlatofat98@gmail.com

Tojiboyev Isakjon Madolimovich

FarDu xorijiy til va adabiyot yo'nalishi, ingliz tili o'qitish metodikasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola orqali o'zbek va ingliz xalqlarida ishlatiladigan paralingvistik vositalarning turlari, vazifasi va ularning o'rganilishi haqida fikr yuritiladi.

Annotation

This article discusses the types of paralinguistic tools used in Uzbek and English peoples, their function, and their study.

Аннотация

В данной статье рассматриваются виды паралингвистических средств, используемых в узбекском и английском народах, их функции и их изучение.

Tayanch so'z va iboralar: paralingvistika, imo-ishora, fonetika, tovush, mimika, emotsiya, muloqot.

Key words and expressions: paralinguistics, gesture, phonetics, sound, mimicry, emotion, communication.

Ключевые слова и выражения: паралингвистика, жест, фонетика, звук, мимика, эмоция, общение.

Hozirgi kunda tilshunoslikda eng ko'p e'tibor berilayotgan konsept “paralingvistika” haqida so'z yuritadigan bo'lsak, paralingvistika atamasi (yunoncha para - «haqida») tilshunoslikning og'zaki bo'lmagan (til bo'lmagan) bo'limi bo'lib, og'zaki ma'lumotlar bilan birgalikda nutq xabarining bir qismi sifatida semantik ma'lumotlarni uzatishni, shuningdek, bunday vositalarning kombinatsiyasini anglatadi. Paralingvistika - tilshunoslikning nutqiy xabar tarkibiga kiruvchi noverbal (nolingvistik) vositalarni o'rganadigan va og'zaki vositalar bilan bir qatorda semantik ma'lumotlarni uzatuvchi bo'limidir. Paralingvistik vositalar - yozma tilda qo'llaniladigan vositalar (undov belgisi, ellips, undov va so'roq belgilarining birikmalari, chizmalar, grafikalar, grafik matnni segmentlarga ajratish va uni qog'ozda joylashtirish, shrift va rang to'plamlari, noodatiy imlo).

Paralingvistika tarkibida universal, etnolingvistik va idiolekt komponentlar mavjud. Demak, paralingvistik vositalar og'zaki xabarning ma'nosini to'ldiribgina qolmay, balki so'zlovchi (yozuvchi), uning ijtimoiy va yosh xususiyatlari, jinsi, xarakter xususiyatlari va hokozolar haqida ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi. Paralingvistikaning obykti lingvistik muloqotda ishtirok etadigan vositalarning o'zi sifatida paratildir. Paratil vositalarini biologik va

semiotiklarga bo‘lib o‘rganish mumkin. Biologik yuz ifodalari va ba’zi tana harakatlari va imo-ishoralarini o‘z ichiga oladi. Bu usullar tug‘ma bo‘lib, ularning ko‘pchiligi odamlar va yuqori hayvonlar uchun umumiydir.

Semiotik (belgi) til va milliy madaniyatlarning rivojlanishi bilan birga paydo bo‘ladigan ma’noga umumiy qabul qilingan (odatiy) imo-ishoralar, yo‘l belgilari, yo‘l boshqaruvchisi signallari, reklama belgilari va boshqalar kiradi. Gapning og‘zaki tomoniga nisbatan paralingvistik vositalar 3 ta funksiyani bajarishi mumkin: Qo‘shimcha ma’lumot kiritish (ba’zan og‘zaki ma’noga zid): masalan, ijobiy og‘zaki matn ma’no bilan birga 8 ta fonatsion xususiyatga ega bo‘lishi mumkin.

Paralingvistik vositalar so‘zlovchi yoki yozuvchi haqida ma’lumot manbai bo‘lib ham xizmat qilishi mumkin, chunki ular ko‘pincha uning yoshini, ijtimoiy xususiyatlarini, xarakter xususiyatlarini aks ettiradi, shuningdek, etnolingvistik komponentlarini ham o‘z ichiga oladi. Masalan, tilshunos olim X. Bgajnokov o‘zining etnolingvistika muammolariga bag‘ishlangan asarida “Salomlashuv paratilida o‘ziga xos xususiyatlar ko‘p. Erkaklar ham xuddi ayollar singari qo‘l siqish bilan shug‘ullanadilar. Ayollarning erkaklar bilan qo‘l berib ko‘rishish huquqi, ehtimol, uning jamiyatdagi nisbatan yuqori mavqeining isbotlaridan biri edi. Ba’zi xalqlar, masalan, chechenlar, tojiklar, o‘zbeklar qarama-qarshi jins vakillari o‘rtasida qo‘l berib ko‘rishishni taqiqlab qo‘ygan va qisman joriy qilingan. Birinchi bo‘lib salomlashish davradagi eng kichigining burchidir. Salomlashishning qisqartirilgan shakli (qo‘l siqishsiz) yuqoridagi vaziyatga qo‘shimcha ravishda va notanish yoki umuman notanish erkaklar bilan uchrashganda, shuningdek, mehnat jamoasi, yaqin oilasi va boshqalar uchun odatiy bo‘lgan kundalik muloqot holatlarida qo‘llaniladi. Bu barcha bunday vaziyatlarda salomlashishning og‘zaki bo‘lmagan komponenti yo‘qligini anglatmaydi. Masalan, katta avlod vakillari salomlashib, iyagini ko‘tarib, boshlarini salomlanayotgan odamga qaratadilar.”

Bu imo-ishora yevropaliklar tomonidan qabul qilingan boshning egilishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarama-qarshidir va cherkeslarga xosdir.

Nutq xabarida majburiy ravishda mavjud bo‘lgan paralingvistik vositalar, ammo real timsolning oldindan aytib bo‘lmaydiganligi bilan farqlanadi. Masalan, ma’lum turdagi so‘roqni talaffuz qilishda berilgan ohang talab qilinadi, lekin tembr rangining turi noma’lum bo‘lib qoladi, shuning uchun ohang turi lingvistik fakt, tembr turi esa paralingvistik hisoblanadi. Shuni ham ta’kidlash joizki, nutqdagi paralingvistik vositalar ham muloqotning qo‘shimcha mahsuloti hisoblanadi, ular odatda ongli darajada qurilmaydi, garchi ular muloqot ishtirokchilari tomonidan idrok etilib, talqin qilinsa ham. Ammo ongsiz bo‘lib, bu vositalarni ongli ravishda taqlid qilish mumkin, masalan, odamning u yoki bu holatini ifodalash yoki birovning qo‘l yozuvi ya’ni imzosiga taqlid qilish. Paralingvistik vositalar avtonom va yopiq semiotik tizim emas, balki tartiblangan semiotik noverbal tizimlarning elementlari va tizimga tartiblanmagan individual ko‘rsatkichlar bo‘lishi mumkin.

Paralingvistik vositalar, birinchi navbatda, kinetik (imo-ishoralar, mimikalar) va fonetik (turli tovushlar, ovoz sifati, emotsional ifodalar va boshqalar; shuningdek, grafik), harflarning bajarilishi turi, tinish belgilari va belgilarga bo‘linadi. Paralingvistikadagi dastlabki o‘rganilgan

tadqiqotlar faqat og'zaki muloqotning noverbal belgilari hisoblangan tovush imo-ishoralari yoki fonetik vositalarini o'rganishga bag'ishlangan. Keyingi tadqiqotlar natijasi o'laroq, tilshunoslikda paralingvistikaning yana bir yangi bo'limi kinesika paydo bo'ldi. Paralingvistik birliklar har bir fuqarolik jamiyatida tabiiy darajada suhbatni kuzatish va to'ldirish uchun ikkinchi darajali vosita sifatida qabul qilingan. Paralingvistika imo-ishora belgilari, intonatsiyalar va tana tilini o'rganish bo'lib, ular og'zaki suhbat bilan birga fikr, ma'lumot va maqsadlarni ifodalashda faol ishtirok etadilar.

Paralingvistik vositalar til tizimiga kirmaydi va nutq birliklari emas, lekin u yoki bu darajada ular har bir nutq birligida, hamrohlik qiluvchi nutqda mavjud.

Paralingvistikaning uch turi mavjud:

- fonatsiya – nutqning tempi, tembri, baland ovozi, pauza to'ldiruvchilari (masalan, uh, m-m), nutq ohangi, tovushlar artikulyatsiyasining dialektal, ijtimoiy yoki idiolekt xususiyatlari;
- kinetik – so'zlovchining imo-ishoralari, turishi, yuz ifodalari;
- grafik - qo'l yozuvi xususiyatlari, harflarga grafik qo'shimchalar, harf o'rnini bosuvchi.

So'zlovchining paralingvistik vositalarning u yoki bu timsolini tanlashi lingvistik vositalardan farqli o'laroq, oldindan aytib bo'lmaydi; shunday qilib, ma'lum bir tilda savolning intonatsion dizayni berilgan, shuning uchun uni lingvistik vosita deb hisoblash kerak, uning tembr rangi oldindan ma'lum emas va paralingvistik vositadir. Boshqa nuqtai nazarga ko'ra, paralingvistik vositalarni tanlash mezoni ularning o'zboshimchaligi emas, balki ular nutqda amalga oshirish uchun majburiy bo'lsa-da, ma'lum bir tilning fonologik qarama-qarshiliklari tizimiga kiritilmaganligidir.

Paralingvistik vositalarning vazifalari haqida gapirar ekanmiz, paralingvistik vositalar gapning og'zaki komponentiga nisbatan quyidagi funksiyalarni bajarishi mumkin:

- qo'shimcha ma'lumotlarni kiritish (jumladan, salbiy munosabat ma'nosini o'zida mujassam etgan fonatsion xususiyatlarga ega, ijobiy baho o'z ichiga olgan matnni talaffuz qilish holatlari kabi qarama-qarshi og'zaki ma'lumotlar).
- og'zaki elementni almashtirish (masalan, salbiy imo-ishorani qo'llash);
- umumiy ma'noni ifodalash uchun og'zaki vositalar bilan birikma (masalan, ruscha "Men bu qizil sharni xohlayman" ishorasi bilan birga bo'lishi mumkin).

Paralingvistik vositalar so'zlovchi (yoki yozuvchi) haqida ma'lumot manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin, chunki ular ko'pincha uning ijtimoiy, yoshi, xarakter xususiyatlarini aks ettiradi, shuningdek, etnolingvistik komponentni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hashimova, N., & Sattorov, T. (2021). USAGE OF ENGLISH MILITARY TERMINOLOGIES AS A NEUTRAL AND COLLOQUIAL VOCABULARY. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES* (2767-3758), 2(11), 162-167.
2. Hoshimova, N. A. (2020). Ingliz va o'zbek tillarining funktsional uslublari. *Молодой ученый*, (19), 584-585.

3. Toirova, N. I. (2019). The significance of the symbols of Mirror and Portrait in teaching Symbolism. *sign, 1*, 22.
4. Holbekova, M., Mamajonova, M., & Holbekov, S. (2021). COMMUNICATIVE APPROACH TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES. *Экономика и социум, (3-1)*, 83-85.
5. Makhmudovna, K. G. (2022). Creative Strategies to Improve Vocabulary Teaching. *American Journal of Social and Humanitarian Research, 3(10)*, 259-261.
6. Ibragimjonovna, A. M. (2022). Developing professional communicative competence of medical students in a foreign language. *Eurasian Scientific Herald, 15*, 45-50.
7. Mohira, A., & Isakjon, T. (2022). METHODOLOGY OF ENGLISH LANGUAGE. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development, 3*, 68-71.
8. Mirzayev, A., & Oripova, S. (2022). COMMUNICATIVE METHOD—A NEW APPROACH IN THE PRACTICE OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE. *Science and innovation, 1(B6)*, 778-783.
9. Kochkorova, Z. A. Q. (2021). Translation aspects of the verbalizers of the concept of" wedding". *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(9)*, 989-994.
10. Ismoilova, G. (2021). FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR KLASSIFIKATSIYASI. *Журнал иностранных языков и лингвистики, 2(2)*.
11. Abdumutaljonovna, P. S. (2022). Main Characteristics of Advertising Discourse in Modern Linguistics. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 9*, 173-176.
12. Ахмадалиева Г. Teaching reading strategies in ELT //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 5/С. – С. 166-170. Gulmira, A. (2022). “QO ‘RQUV’ KONSEPTI VA UNING O’RGANILISHI. *Involta Scientific Journal, 1(13)*, 46-48.
13. Oxunov, A. O. O. (2021). INGLIZ VA O’ZBEK TILLARIDA UNDOV SO’ZLAR (INTERJECTION) NING IFODALANISHI. *Academic research in educational sciences, 2(12)*, 401-406.
14. Gafurova, N. I. (2021). Structural-semantic classification of construction terms in English and Uzbek languages. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(5)*, 571-575.
15. Nozima, G. (2021). Замоновий тилшуносликда термин тушунчаси ва кўп компонентлик терминларнинг тахлили. *Журнал иностранных языков и лингвистики, 2(6)*.
16. Ahundjanova, M. A. (2020). METHODS AND METHODS OF TEACHING RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGE AND LITERATURE. *Экономика и социум, (11)*, 46-49.
17. Ashurali, M. (2022). HOZIRGI KUNDAGI TA’LIM TIZIMIDA ONLAYN TEXNOLOGIYALARGA ASOSLANGAN METODNI TA’LIMGA JORIY QILISHNING AKTUALLIGI. *Involta Scientific Journal, 1(13)*, 25-28.